

УДК 159.922.7:37.018.46
DOI: 10.31732/2663-2209-2024-76-345-350

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ НОВОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНДАРТУ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

Тетяна Даценко

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри інтеграції та трансформації шкільної освіти ННІ «Академія вчителів», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна м. Харків, Україна, e-mail: t.datsenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5494-9834>

PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF TEACHERS IN THE CONTEXT OF THE NEW PROFESSIONAL STANDARD: CHALLENGES AND DEVELOPMENT OPPORTUNITIES

Tetiana Datsenko

PhD (in Psychology), Associate Professor of the Department of Integration and Transformation of School Education, ERI "Teachers' Academy", V. N. Karazin Kharkiv National University Kharkiv, Ukraine, e-mail: t.datsenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5494-9834>

Анотація. У статті розглянуто значення психологічної компетентності педагога на основі вимог нового професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти». Проаналізовано низку наукових досліджень, які розглядали проблему психологічної компетентності в різних аспектах, зокрема в контексті міжособистісних взаємодій та адаптації педагогічних підходів. Психологічну компетентність вчителя визначено як комплексну здатність ефективно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, орієнтуючись у соціальних ситуаціях, розпізнаючи емоційний стан та індивідуальні особливості кожної особистості, а також здатність застосовувати відповідні методи взаємодії для підтримки психологічного благополуччя учнів.

Акцентовано на важливості вміння вчителя створювати позитивний психологічний клімат в класі та оцінювати емоційний стан учнів для забезпечення комфортного освітнього середовища. Підкреслено, що в умовах викликів, спричинених наслідками війни та соціально-психологічними змінами в суспільстві, психологічна компетентність педагогів стала важливим чинником для підтримки мотивації та психоемоційного стану учнів.

Детально проаналізовано виклики, з якими можуть стикатися вчителі у процесі розвитку психологічної компетентності в умовах сьогодення. Виокремлено ключові аспекти, такі як необхідність врахування індивідуальних психологічних особливостей учнів, адаптація педагогічних методик до психоемоційного стану школярів, підтримка їхньої мотивації та розвитку позитивної самооцінки. Розглянуто можливості подолання цих труднощів через систематичне підвищення кваліфікації вчителів, участь у професійних тренінгах і курсах, а також розвиток психологічних навичок, які дозволяють створити комфортне та ефективне освітнє середовище для учнів.

Загалом, стаття акцентує на важливості розвитку психологічної компетентності як невід'ємної складової педагогічної діяльності, здатної покращити освітній процес і забезпечити якісне навчання учнів в умовах соціально-психологічних змін.

Ключові слова: психологічна компетентність учителя, професійний стандарт, психоемоційне благополуччя, психологічний клімат.

Abstract. The article examines the significance of a teacher's psychological competence based on the requirements of the new professional standard «Teacher of General Secondary Education Institution». A number of scientific studies addressing the issue of psychological competence from various perspectives are analyzed, particularly in the context of interpersonal interactions and the adaptation of pedagogical approaches. Psychological competence is defined as the ability of a teacher to effectively interact with participants in the educational process, navigate social situations, recognize emotional states and individual characteristics of each person, and apply appropriate methods to support students' psychological well-being.

The importance of the teacher's ability to create a positive psychological climate in the classroom and assess students' emotional states to ensure a supportive educational environment is emphasized. It is highlighted that, in the context of the challenges posed by the consequences of war and social-psychological changes in society, psychological competence is crucial for supporting students' motivation and emotional development.

A detailed analysis of the challenges that teachers may encounter in the process of developing psychological competence in the current context is provided. Key aspects such as the need to consider students' individual psychological characteristics, adapt pedagogical methods to emotional needs, foster motivation, and promote

positive self-esteem are identified. The article also discusses ways to overcome these challenges through systematic teacher professional development, participation in training programs, and the development of psychological skills that help create a comfortable and effective educational environment.

Overall, the article emphasizes the importance of developing psychological competence as an integral part of teaching, enhancing the educational process, and ensuring quality learning for students amid social-psychological changes.

Keywords: *teachers' psychological competence, professional standard, psychological and emotional well-being, psychological climate.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах психологічна компетентність учителя стає важливим чинником, що впливає на ефективність навчання та психоемоційний розвиток учнів. Враховуючи численні виклики, зокрема соціально-психологічні наслідки війни в Україні, необхідно розвивати у педагогів здатність орієнтуватися в індивідуальних психологічних потребах учнів. Це питання потребує глибокого наукового осмислення та практичного дослідження.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29 серпня 2024 року № 1225, був затверджений професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024). Цей нормативний акт визначає актуальні вимоги до професійної діяльності вчителів. Одним із важливих аспектів зазначеного документа є психологічна підготовка, яка передбачає здатність педагогів розуміти індивідуальні потреби учнів, створювати позитивний психологічний клімат в освітньому середовищі та підтримувати мотивацію до навчання.

В аналітичному звіті «Освіта під час війни: досвід українських шкіл» (2024) зазначається, що війна та перманентний стрес, у якому перебувають учасники освітнього процесу в Україні, негативно вплинули на їхній психоемоційний стан. Як правило, базові обов'язки щодо надання психологічної підтримки учням у школах покладено на вчителів (Ліннік et al., 2024). У зв'язку з цим, аналізуючи новий професійний стандарт, вважаємо необхідним звернути увагу саме на психологічну компетентність учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічному дискурсі і, відповідно, у фокусі наукових

досліджень була і є проблематика, пов'язана з визначенням поняття «психологічна компетентність». Згідно з думкою Т. Єрмакова (2002), психологічна компетентність полягає в здатності людини взаємодіяти з іншими в межах міжособистісних відносин, що включає в себе вміння визначати індивідуальні характеристики та емоційний стан інших, а також обирати відповідні методи спілкування. Зі свого боку, Л. Орбан-Лембрик (2003) визначає психологічну компетентність як сукупність комунікативних, перцептивних та інтерактивних знань, які дозволяють індивіду орієнтуватися в соціальних ситуаціях та міжособистісних відносинах, а також ухвалювати оптимальні рішення. Дослідниця О. Цільмак (2009) розглядає психологічну компетентність як здатність особистості ефективно використовувати структуровану систему знань про людину як індивіда, суб'єкта праці й особистість для побудови та налагодження процесу особистісної, соціальної та професійної взаємодії. О. Бондарчук (2012) робить висновок, що психологічна компетентність особистості визначається через успішність і конструктивність її діяльності, яка базується на ефективному застосуванні психологічних знань і вмінь для розв'язання завдань чи проблем, що постають перед нею в системі «людина – людина». О. Бакаленко (2018) визначає психологічну компетентність як здатність особистості до самопізнання, самоконтролю, ефективного спілкування та взаємодії з іншими людьми, а також до саморозвитку і самореалізації. Проблему рівня психологічної компетентності сучасних педагогів та основні закономірності її формування досліджував Р. Кулаков (2023).

Отже, психологічну компетентність вчителя розглядатимемо як комплексну здатність педагога ефективно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, орієнтуючись у соціальних ситуаціях, розпізнаючи емоційний стан та індивідуальні особливості кожної особистості. Це передбачає вміння застосовувати психологічні знання для вирішення професійних завдань, адаптуватися до різних ситуацій і потреб учнів, а також створювати та підтримувати конструктивну атмосферу як у класі, так і в шкільному колективі загалом.

До основних компонентів психологічної компетентності вчителя можна віднести здатність до саморегуляції, розуміння психологічних механізмів мотивації, вміння вирішувати конфлікти, адаптувати педагогічні підходи відповідно до індивідуальних психологічних потреб учнів, а також емоційний інтелект, що включає здатність до самоусвідомлення та управління емоціями (Goleman, 1995).

Мета статті – проаналізувати виклики та можливості розвитку психологічної компетентності вчителів у контексті впровадження нового професійного стандарту, а також визначити її роль у підвищенні якості педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу.

Сутність психологічної компетентності вчителів за новим професійним стандартом. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024) акцентує увагу на тому, що процеси навчання, виховання та розвитку учнів є взаємопов'язаними й інтегрованими. Ці процеси можуть бути ефективно реалізовані лише за умови наявності у вчителя необхідних компетентностей, що забезпечують виконання всіх трудових функцій. Однією з п'яти трудових функцій є *партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу (Б.)*, що охоплює, зокрема, *психологічну компетентність (Б1.)*.

Психологічна компетентність учителя є невід'ємною складовою професійної майстерності, яка включає здатність оцінювати емоційний стан учнів, враховувати психологічні особливості й ефективно взаємодіяти з ними для сприяння їхньому всебічному розвитку, успішній соціалізації та психоемоційному благополуччю. Це також передбачає здатність взаємодіяти з учнями на основі принципів емпатії, взаємоповаги та підтримки, які є важливими для формування здорового освітнього середовища.

Окремо варто розглянути складові психологічної компетентності. *Здатність визначити і враховувати в освітньому процесі вікові й індивідуальні особливості здобувачів освіти, їхній психоемоційний стан (Б1.1.)* має важливе значення для адаптації освітнього процесу до потреб кожного учня. Це передбачає увагу до фізичного, когнітивного й емоційного розвитку учнів, а також до їхніх індивідуальних переживань, зокрема реакцій на стрес. Педагог повинен уміти розпізнати симптоми тривожності та стресу, й адекватно реагувати на них. У цьому контексті важливо створювати атмосферу підтримки, де учням надається можливість виражати свої емоції, що сприяє зниженню рівня стресу та покращенню соціальної адаптації.

Педагог має своєчасно виявляти зміни у психоемоційному стані учнів, які можуть бути індикаторами проблем з адаптацією або соціалізацією. Зниження успішності учня чи зміна в його поведінці можуть свідчити про наявність внутрішніх чи зовнішніх проблем, які потребують особливої уваги. Вчитель повинен уміти вести відкриту і чутливу комунікацію з учнями, батьками та колегами, щоб своєчасно виявляти індивідуальні потреби учнів і підбирати ефективні стратегії їх підтримки.

Важливою складовою психологічної компетентності є *здатність використовувати стратегії роботи зі здобувачами освіти, які сприяють*

розвитку їхньої позитивної самооцінки, я-ідентичності (Б1.2.), оскільки самооцінка має значний вплив на навчальні результати, соціальну поведінку та емоційну стійкість учнів. Педагог має вміти визначити рівень самооцінки учня та застосовувати стратегії, які сприяють розвитку його впевненості в собі. Це включає надання можливості досягати успіху в різних видах діяльності, позитивну рефлексію, створення атмосфери підтримки та формування відповідальності в учнів за власні вчинки.

Ще однією важливою складовою психологічної компетентності є *здатність формувати мотивацію здобувачів освіти й організувати їхню пізнавальну діяльність (Б1.3.)*. Мотивація є визначальним чинником успішності навчання, адже вона спонукає учнів до активної участі в освітньому процесі, сприяє розвитку критичного мислення та пізнавальної активності. Вчитель має володіти методами та прийомами, які дозволяють підтримувати інтерес учнів до навчання, зокрема через інтерактивні вправи, проекти та практичні завдання, що демонструють конкретні результати діяльності.

Здатність формувати спільноту здобувачів освіти, у якій поважають і враховують права кожного (Б1.4.), є також необхідною умовою для ефективної взаємодії в освітньому середовищі. Педагог має створювати умови для відкритого і взаємопідтримуючого спілкування між учнями, а також сприяти розвитку демократичних принципів у класі. Це включає формування поваги до прав і думок інших, а також стимулювання участі учнів у прийнятті рішень і вираженні своїх поглядів без страху осуду.

Отже, психологічна компетентність вчителя є необхідною умовою для ефективної взаємодії з учнями, їхнього емоційного й інтелектуального розвитку, а також для створення здорового освітнього середовища. Врахування індивідуальних потреб учнів, розвиток

їхньої позитивної самооцінки, підтримка мотивації до навчання та сприяння розвитку демократичних принципів у класі дозволять створити сприятливу атмосферу для всебічного розвитку й успішної соціалізації учнів.

Виклики, які пов'язані з розвитком психологічної компетентності. Перед педагогами може постати низка викликів, які безпосередньо пов'язані із вимогами до рівня психологічної компетентності та ефективності їхньої професійної діяльності. Кожен із цих викликів вимагає адаптації та розвитку різних підходів до організації освітнього процесу і взаємодії з учнями.

Одним із найбільших викликів є *необхідність враховувати індивідуальні психологічні особливості учнів у навчанні*. Вчителі повинні не лише ідентифікувати різноманітні емоційні стани учнів, а й правильно трактувати їхній вплив на процес навчання. Зміни в психоемоційному стані учнів, такі як тривожність, депресія чи стрес, можуть кардинально вплинути на їхню здатність до навчання та соціалізації. Це створює значні труднощі для педагогів, оскільки вони повинні розробляти стратегії взаємодії, що дозволяють своєчасно підтримувати учнів і забезпечувати комфортну атмосферу для їхнього розвитку.

Крім того, важливою є необхідність гнучкої адаптації методик навчання відповідно до психологічного стану кожного учня. Це вимагає від вчителів постійної психологічної підготовки, а також розвитку інтуїції щодо емоційного фону групи, що є особливо складним завданням у контексті різноманітних емоційних реакцій та змін у поведінці учнів.

По-друге, значним викликом є *розвиток позитивної самооцінки учнів*. Оскільки самооцінка є критичним чинником, що визначає не лише поведінку та навчальні досягнення учнів, а й їхні міжособистісні взаємодії, вчителі повинні впроваджувати стратегії, що сприяють

формуванню впевненості в собі у школярів. Для цього педагоги мають створювати умови, які забезпечують можливість для учнів досягати успіхів, адекватно реагувати на невдачі і надавати позитивну рефлексію щодо їхнього розвитку. Проте це завдання ускладнюється через необхідність враховувати психологічні особливості учнів, адже не всі однаково сприймають успіхи чи невдачі. Важливим аспектом є також здатність педагога формувати у школярів конструктивне ставлення до власних досягнень і помилок, що вимагає від вчителя високого рівня емоційної чутливості та здатності до індивідуалізації підходів.

Третім вагомим викликом є *підтримка мотивації учнів*. Оскільки мотивація є основою успішного навчання, вчителі повинні бути готові застосовувати широкий спектр методів, що сприяють підтриманню інтересу до цього процесу. Це виклик, який вимагає від педагогів не лише володіння традиційними методами навчання, а й забезпечення інтерактивності уроків, постійної підтримки активності учнів через використання інноваційних технологій, творчих завдань і проєктів. Водночас важливо враховувати інтереси та рівень мотивації кожного учня, адже відсутність цікавості до навчання може стати однією з головних причин зниження успішності та проблем із соціалізацією.

Четвертий виклик полягає у *формуванні демократичної атмосфери в класі*, де кожен учень відчуває свою значущість і має право на висловлення своєї думки. Для цього вчителю необхідно володіти навичками організації діалогу, медіації, забезпечення підтримки та поваги до кожного учасника освітнього процесу. У класі повинна панувати атмосфера взаємоповаги, в якій учні не бояться виражати свої погляди й відчувають підтримку з боку вчителя та однокласників. Посилюється цей виклик тим, що демократичний підхід до організації освітнього середовища є

основою для розвитку критичного мислення та соціальних навичок учнів. Ці навички необхідні для успішної адаптації школярів у суспільстві, а також для формування в них здатності до конструктивної взаємодії та відповідальності.

Нарешті, суттєвим викликом є *необхідність постійного професійного розвитку вчителя* в контексті психологічної підготовки та саморозвитку. Це вимагає від педагогів не лише теоретичних знань, а й практичних навичок роботи з різними категоріями учнів, здатності до саморефлексії та адаптації своїх педагогічних стратегій відповідно до психологічних потреб учнів. Учителям необхідно бути готовими до постійного вдосконалення своїх знань і навичок, аби ефективно реагувати на нові виклики та підтримувати високий рівень професіоналізму в умовах динамічних змін в освітньому середовищі.

Отже, вчителі мають опрацювати низку серйозних викликів, і за умови їх ефективного подолання вони зможуть здійснювати освітню діяльність, що відповідає сучасним вимогам професійного стандарту.

Можливості розвитку психологічної компетентності.

Розвиток психологічної компетентності вчителя відповідно до нового професійного стандарту відкриває широкі можливості для підвищення ефективності педагогічної діяльності. Однією з головних можливостей є *постійне вдосконалення здатності вчителя* взаємодіяти з учасниками освітнього процесу на емоційному та психологічному рівнях, що безпосередньо впливає на успішність навчання та соціалізації учнів.

Значний потенціал розкривається через участь у професійних тренінгах, семінарах і курсах з психолого-педагогічного супроводу учнів. Це дозволяє педагогам отримати практичні навички для роботи з учнями в умовах стресу або емоційних потрясінь. Зокрема,

вчителі можуть опанувати методи терапевтичної підтримки, тренінги для розвитку емоційної стійкості та техніки активного слухання, які сприяють кращій взаємодії з учнями та їхньому психологічному благополуччю.

Ще однією можливістю є інтеграція психологічних знань у навчальні програми. Це допомагає вчителям системно підходити до роботи з учнями, з урахуванням їхніх індивідуальних потреб та психоемоційного стану. Включення психологічних аспектів в освітній процес сприяє більш глибокому розумінню учнів, що дає можливість педагогам адаптувати методики навчання, створюючи комфортне психологічне середовище для їхнього розвитку.

Таким чином, розвиток психологічної компетентності вчителя здійснюється через удосконалення практичних навичок, інтеграцію психологічних знань у педагогічну діяльність і постійне професійне самовдосконалення, що в свою чергу забезпечує ефективне навчання та гармонійний розвиток учнів.

Висновки. У контексті соціально-психологічних викликів, зокрема наслідків війни, необхідність

удосконалення психологічної підготовки педагогів стає ще більш нагальною. Новий професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» акцентує увагу на важливості розвитку психологічної компетентності педагогів. Це одна з ключових компетентностей, яка дозволяє враховувати індивідуальні психологічні потреби кожного учня та створювати сприятливий психологічний клімат у класі. Такий підхід сприяє не лише покращенню навчальних результатів, але й забезпеченню психоемоційного благополуччя учнів.

Подальші наукові дослідження мають зосереджуватися на оцінці ефективності різних підходів до формування психологічної компетентності педагогів, а також на розробці інноваційних методик і стратегій, що відповідають актуальним вимогам сучасної освіти. Це дозволить створити ефективну модель професійного розвитку вчителів, здатну успішно реагувати на виклики сьогодення та забезпечувати належний рівень якості освіти.

Література:

1. Бакаленко, О. А. (2018). Психологічна компетентність як ключова компетентність сучасного фахівця. *Вісник Харківського університету. Серія: Теорія культури і філософія науки*, 58, 132–138.
2. Бондарчук, О. І. (Ред.). (2012). *Науково-методичні засади формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій у системі післядипломної педагогічної освіти* (наук.-метод. посібник). Київ: Педагогічна думка.
3. Єрмаков, Т. І. (2002). Індивідуальне розуміння концепту «Я» як ключова компетентність особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 6(9), 200–207.
4. Кулаков, Р. (2023). Психологічна компетентність сучасного педагога: поняття та структура. *Психологія: реальність і перспективи*, 20, 90–98. https://doi.org/10.35619/prap_rv.v1i20.323
5. Ліннік, О., Божинський, В., Гриневич, Л., Крижановська, В., Николаєв, Є., & Рій, Г. (2024).

- Освіта під час війни: досвід українських шкіл. Аналітичний звіт.* Київ: ГО «Куншт», Аналітичний центр «ОсвітАналітика» Університету Грінченка.
5. Міністерство освіти і науки України. (2024). *Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти»*. Міністерство освіти і науки України. https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-iloovepdf_merged.pdf
7. Орбан-Лембрик, Л. Б. (2003). Комунікативний простір міжособистісних відносин. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*, 4, 130–136.
8. Цільмак, О. М. (2009). Складові структури компетентностей. *Наука і освіта: науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України*, 1–2, 128–135.
9. Goleman, D. P. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ for character, health and lifelong achievement*. New York: Bantam Books.